

Lévay Endre

EGY ÉRDEMES ÉLETÚT

a nyolcvanéves Garay Béláról

Minél gazdagabb és a tevékenység területén minél több vonalon megnyilatkozó egy művész élete, annál nehezebb olyan szándékkal megközelíteni, hogy a róla alkotott képet értékeinek, elért eredményeinek megfelelően dimenzionáljuk. Az írónál, a képzőművésznél, a zeneszerzőnél tartósan érzékelhető az, amit adott: alkotása évek múltán is kifejezi azt, amit a mester belé ágyazott. Másképp izgat a kérdés most: hogyan tudjuk újra befogadni, évtizedek után — a közben fellépő nemzedékkel együtt — újra átélni s felmérni az ábrázoló művész teljesítményét, melynek néhány kis töredékét a fotók és a lapokban megjelent kritikák őrizték meg, és talán a színházban, vagy a színész magángyűjteményében megőrzött műsorfüzet, plakát.

Ezen kívül nem maradna más az emlékezetnél, ha egy-két jelentős fejezetet nem őrizne meg önéletrajza és azok a munkák, melyeket mozgalmas életútján „útközben” megírt?

Garay Bélának, ha valamivel több mint egy évtized késéssel is, kortársa vagyok. Így a megközelítés már hitelesebb lehet; talán azért is az lehet, mert évtizedeken át magam is színházi ember voltam. Vele együtt dolgoztam — sokszor az irodalmi életben is — mint sok más szellemi munkás, alkotó- és ábrázoló művész Szabadkán és a Vajdaságban. A visszapillantás tehát nem csupán egy emberöltőé, mert Garay munkássága — írói tevékenységét is beleszámítva, hiszen sokoldalú tevékenységének ez is összetevő része — majd két emberöltőt átível: 1913-tól napjainkig több mint hatvan esztendő, mert itt vannak évek, melyek kétszeresen számítanak. Akik a történelem viharos esztendeit, a két világháború éveit jegyzik, így számítanak.

1.

A századfordulóban az egész Duna-völgyében mozgalmasabbá vált a színházi élet. Fejlődése horizontálisan haladt tovább; a vidéki városok színházai minőségileg annyira felerősödtek, hogy a fővárosi társulatok

együttesük kiterebélyesítéséhez itt találták meg a legjobb erőforrásokat. Intézményesített tehetségkutatásról akkor még nem álmódott senki; a született tehetségre vagy rábukkantak valahol, vagy az egy-két felvillanás után elkallódott; belealakult a dolgozós hétköznapiakba és a „tisztességes” munka más területein kereste meg kenyerét.

Egy foglalkozás igazi jövőt akkor jelentett, amikor a tisztességes munka területén polgárjogot nyert. A színészet városi szinten már elnyerte ezt, amihez a színházak igényesebb programja és a felnövő műértő közönség, mint a már művészi élménynek minősített színpadi teljesítmény befogadója, sokban hozzájárult.

Ez a légkör tette lehetővé, hogy a szabadkai rendőrcsaládból származó Garay Béla állami vagy városi szolgálat helyett tizenhatéves korában színészi pályára lépjen. A nemzeti romantika szelleme még élt és hatott, a színházakban is: ezt az egykorú repertoárokból láthatjuk. A felforrósított szövegekből áradó polgári szentimentalizmus könnyeket csalt ki az emberek szeméből, a rendező vigyázott arra, hogy az érzelmesség a szomorújátékban maradéktalanul érvényesüljön: a színész igazi könnyeket ejtett.

A fiatal segédszínész ilyen légkörben lépett először a közönség elé. Ám a pálya iránti rajongásának nem csupán ezek voltak az eredői. A teátrum, a „festett világ” egy olyan külön világot jelentett számára, amely éppen azért, mert alkotói tevékenységek összesége hozza létre, szívét mindig új színekkel, szemét új fényekkel tölti be. Életstílusa is, fegyelme is, az emberek közötti belső — meghittebb — viszonyai is mások, mint a külső világé. Ifjú szemekkel mindezt maradéktalanul szépnak látta, és a már befutott színészek között olyan eszményképet keresett magának, akiben a színpad segítségével is alaposan kicsiszolt emberi erények példamutatóan érvényesülnek. Ahogy a „Kulisszák világában” című önéletrajzában vallja, ezt mindjárt az indulás évében meglelte: „Én eszményképemül Derenghy Istvánt választottam, aki kitűnő jellemszínész, komoly, intelligens, olvasott, józan életű ember volt. Akkor már negyven éve működött a pályán. Aranyszívű, segítőkolléga volt, aki szerette a fiatalokat. Sokat tanultam tőle...”

A Szabadkai Színház, mint a többi vidéki társulat, egyben vándorszínház is volt. Hol itt, hol ott játszott, ezért a fiatal színésznek már pályája kezdetén meg kellett szoknia a vándoréletet. Tőle a hivatása követelte meg az azonnali aklimatizálódást. Az új környezet nem lehetett számára elidegenítő, hanem éppen úgy fel kellett találnia magát benne, mint szülővárosának falai között, ahol a tizenévesekről még az anyjuk gondoskodott. Jó iskola volt, mert ilyen lendületes munkautemben a színház minden újabb helyzetben többet és többet követelt meg tagjaitól, természetesen a fiatal színésztől is. Ez a lüktető, és folyton változó művészet a fejlődésbe is belevitte a gyorsított tempót. Garay 1913 szeptemberében Eötvös József *Viola, az alföldi haramia* című színművében még mint segédszínész lépett fel, de néhány hónappal később — s ez volt

a felgyorsított ütem megnyilatkozása — Szigligeti Ede *Liliomfijában* már a címszerepet játszotta.

A sok passable-darab mellett időnként a drámairodalom kiemelkedő alkotóinak művei is színre kerültek. A kis magánszínházaknak persze ez nem volt üzlet, mert egy operett, vagy egy népszínmű sokkal biztosabban megtöltötte a nézőteret, mint egy dráma, amely fölzaklatja a békés polgári lelkeket. Ha a szellemi élet pár vezetője, vagy az igényesebb teljesítményeket váró kritikus ezt szóvá tette, hiányolta, a válasz a színház felől mindig egyformán hangzott: a társulatnak valamiből csak élnie kell. Így állt elő az a kényszer is, hogy a színész legyen „mindenes”, aki mindent játszik: a szórakoztatás minden leleményes fortélyához ért. Jó komédiás. Tehát egyetlen műfajhoz nem szegődhet el.

Garay Béla igazi kibontakozása azokban az esztendőekben mutatkozott meg, amikor megismerkedett a nagy klasszikusokkal. Most már a rivaldafény varázsa nem tölthette ki képzeletvilágának minden rejtékét, mert közelebb lépett az irodalomhoz, amely a felfokozott érzelem mellett megkövetelte a megtévesztő fényeket leválasztó értelem jelenlétét. Kezébe került Ibsen, Schiller, Shakespeare, Gorkij, Madách, Katona József szövegkönyve, s mintha a világra néző új ablakok nyíltak volna meg a szem előtt . . . Merészen vállalkozott ezekre a feladatokra is, és sokoldalúsága igazi Garay-dimenziókban akkor jutott kifejeződésre, amikor Ibsen, Shakespeare, Katona József drámaiban és Madách drámai költeményében a főszerepet alakította. Itt a szereposztás számunkra többet mond, mint a korabeli kritika, jóllehet az a képességeiről az elismerés meleg hangján szólt. A huszonéves Garay a legnagyobb színpadi művek magaslatára feljutott, ahol a színész a drámai cselekmény legnagyobb terhének a hordozója. Osvald, Rómeó, Bánk, Ádám; mindenki hord magában egy darab örök emberit, ami valahol és valamikor átlépi az idő határát. És ezt játszani, az ennek a pályának egyik legszebb korszakát jelentheti.

Színművészünk életében új fejlődési szakaszt jelentett az az idő amikor Szabadkáról elkerülve más színikerületekben tevékenykedett, de már nem csak mint színész. 1919-ben a Dunántúli Színikerületben Zalaegerszegen mint szíinigazgató dolgozik, s először jelentkezik mint tollforgató: kiadja és szerkeszti a zalaegerszegi Színházi Újságot. A színházi emberek érdeklődése fokozottabban feléje fordul, képességeit minden területen hasznosítani szeretnék. Egy évvel később már a Tiszántúli Színikerület színlapjain találkozunk Garay Béla nevével, aki itt három munkahelyet tölt be: színész, igazgatóhelyettes és rendező. A teljesítményéről feljegyzett adatok szinte hihetetlenül hangzanak, de minden kételyt eloszlat csodálatos munkabírása. Nem egész egy évad alatt tizenegy darabot vitt színpadra, s ezek közül nem egyben komoly szerepet is játszott.

Az első világháború után Szabadkától távol utolsó állomása Pécs volt. 1921 őszén szerződött a pécsi Nemzeti Színházzal, ahol közel három esztendeig játszott. Pécsi szereplése idején az Ottani Nemzeti Színház színlapján Shakespeare, EcheGARAY, Madách, Katona József, Beaumarchais, Schiller és újra Shakespeare (Hamlet) drámaírók neveivel találkozunk.

Ezekben a darabokban ugyancsak az ábrázoló művész képességeinek teljes kifejtését megkövetelő szerepek eljátszására vállalkozott, és kivételes elismerést kapott azért az alakításáért, amelyet Szávay Gyula — Géczy István *Petőfi* című életképében a forradalmi költő felidézésével nyújtott.

1924-ben ez a korszak lezárult. Ez év elején „felkereste a szabadkai kulturális vezetők küldöttsége és kérte, térjen vissza szülővárosába, hogy a Népkörben vezesse a műkedvelést”.

2.

A két háború között Szabadkán nem volt hivatásos magyar színház, a rendszeres színházlátogatáshoz szokott igényes közönséget viszont nem tudta kielégíteni a régi hagyományok alapján munkálkodó műkedvelő együttesek játéka. A huszas években nem egy ilyen együttes tevékenykedett Szabadkán; összetételük sűrűn változott, repertoárjuk maradt a régi. Így a műkedvelés a céhbeliék külön-külön aktivitása volt az egyleten vagy a testületen belül, tehát egy belső kiélési forma. Az ilyen becsukódás nem nyújtott termékeny talajt az olyan erőknél, akik erről a holtpontról kiindulva, kimozdulva innen a fejlődésnek szerettek volna utat nyitni.

A Népkörben nem voltak jelen a fennebb említett marasztaló hagyományok. Az utak nyitottabbak voltak az új vállalkozások felé; egy olyan színtársulat megszervezése felé is, amely a hivatásos színészek bevonásával az igényesebb közönség számára is tud színházi életet teremteni a városban. A Pécsről hazatért Garay Béla megbízása az volt, hogy gyűjtse össze a még fellelhető erőket, és hívja fel az új, fiatal színjátszók figyelmét erre az egyelőre csak ígéretekkel teli megmozdulásra. A szélesebb megmozdulás, amikor már céljai is sokak előtt ismertté válnak, egyesíti az erőket.

Garay Béla szervező ereje itt hozta meg azt az eredményt, amelyet egy még megmunkálatlan területen tőle vártak. Régi színészekkel kezdte, fiatalok bevonásával vitte tovább a munkát. Programját elfogadták, s ennek alapján sikerült egy társulatba tömöríteni mindazokat, akik készek voltak egy állandó együttes megalakítására. Akik jelentkeztek, voltak azok között dolgozók, ifjúmunkások, kisiparosok, egyetemisták, értelmiségiek. A kezdeményezés visszhangja rövid idő leforgása alatt annyira felerősödött, hogy nemcsak Szabadkáról jelentkeztek újabb erők felvételre, hanem Vajdaság más városaiból is. A fiatalok mellett jelentkeztek a távolabb élő, vagy ezekben a hónapokban, években hazatérő idős színészek és neves műkedvelők, és közölték, hogy bármikor készek a vendégszereplésre.

Ment volna minden a maga rendjén, ha nem következnek el 1927., 1928. és 1929. A politikai rendőrség ezekben az években három ízben tiltotta be a Népkör működését, s ennek következményeként a színtársulat munkája is hosszabb időre — 1927-ben hat hónapra — megszakadt. Az ilyen idő-

megszakítások mindig azzal a veszéllyel jártak, hogy a tagságnak az a része, amely a legszívesebben elkerüli a politikai hullámveréseket, szétszéled, s a szervezést majd lehet újra előlről kezdeni. Szerencsére az együttes összetétele erősebb volt, semmint a betiltások megtorpanították volna őket.

Nagyobb lendülettel a harmincas évek elején bontakozott ki a színházi élet a polgári színjátszás már igényesebb szintjén. A Népkör új színpadának megnyitása is lehetővé tette, hogy ezeken a deszkákon lépésről lépésre felszámolják a műkedvelő színjátszás elavult játéktílusát, amely a könnyű műfajban még érvényre jutott. Az egyesület színügyi bizottsága sokszor segítette Garay Bélának programja megvalósításában, de voltak olyan mozzanatok is ebben az együttműködésben, amikor a passable-darabok számának emeléséhez éppen a bizottság régi tagjai ragaszkodtak, mert a drámairodalom nagy alkotásainak színrevitelét költségesnek tartották. És itt színházi kultúránk elmaradottsága is fékező erőként volt jelen, mert a harmincas évek második felében, amikor a Népkör színpadán egy-két komoly hangvételű színmű mellett a könnyű műfaj volt túlsúlyban, a Szabadkán vendégszereplő Dunabánsági Szerb Nemzeti Színházban Tanhoferék már Krležát játszották, és merész műsorukkal a fiatal magyar színházlátogatókra is hatottak.

A munka további szakaszában Garay jól látta ezt. Megérezte, hogy a fejlődés lépte a színház műsorában is előrelépést követel a társulat fel-frissítésével, a Szabadkán még nem ismert neves színjátszók vendégfellépésével. Megelégedéssel fogadott ilyen vállalkozása Zilahy Lajos Tűzmadár című színművének bemutatása volt. A női főszerepre Becskerekéről Juhászné Magyar Pirit hívta meg, s meghívására ugyancsak fellépett ebben a darabban Zsigmondy Chatry Ferenc jónevű színművész. Ezek az esztendőök vendéjátékban mozgalmasak voltak. Új arcok jelentek meg a szabadkai színpadon, Zentáról Ferenczi Ibolya és Molnár Miklós, Bács-topolyáról Tilger Mihály, a közép-bácskai műkedvelő színjátszás rendezője s éveken át aktív tagja látogatott el Szabadkára.

Az újra és újra felmerülő munka intésére rögtön reagáló szervező, a fiatalok nevelésével foglalkozó és a gyermekszínház megalapítására is gondoló rendező s közben a sok műgondot követelő szerepet vállaló színész figyelme a vajdasági magyar drámairodalomra is kiterjedt. Azok a szálak, amelyek az írókhoz, költőkhöz, lapszerkesztőkhöz fűzték, arra is serkentették, hogy a színházi ember szemével és figyelmével kísérje drámairodalmunk termékeit. A vajdasági irodalomban abban az időben nagyon szűkös volt a termés. Szenteleky Kornél, Munk Artúr, Szántó Róbert, Vidor Imre, Radó Imre lapokban, folyóiratokban közzé tett színművei, egyfelvonásosai után esztendőkön keresztül alig találkoztunk drámairodalmi kísérellettel. Sem olvasója, sem előadója, sem nézője nem volt a vajdasági magyar drámának. Hogy is lehetett volna?

És mégis akadt valaki itt is úttörőnek.

A mi irodalmunk megszületése után Garay Béla volt az első, aki kísérelleti műhelyében arra is gondolt, hogy ősbemutatóval lépjen a közönség

elé. A rendezésében megtartott első ősbemutató Szántó Róbert három gyfelvonásosa volt; évekkel később Radó Imre *A modell sír* című drámáját állította színpadra, s utána ismét majd egy évtizednek kellett eltelnie, amikor Cziráky Imre *Muskátli* című énekes vígjátéka bemutatásra került.

Az így megkezdett úton már úgy haladt tovább, hogy a szerb színeszekkel régóta tartott barátságának gyümölcseként a magyar társulat színpadán megszólaltassa a szerbhorvát drámairodalom szerzőit. A szellem hanghullámain közelítő üzenet a fülünkben csengett. A Dunabánsági Szerb Nemzeti Színház műsorán minden évadban szerepelt egy Nušić-darab. Ez nem maradhatott ki a többi szerb színházak műsorából sem. Ezek után érhető, hogy a magyar színházlátogató közönség — a szerbhorvát nyelvet beszélők láthatják eredetiben — egyre nagyobb érdeklődéssel várta a Nušić-mű bemutatóját magyar fordításban is. Ez a mulasztás így sokáig veszteséget jelentett. A kisebbségi életben a haladó szellem egyre jobban érezhető hatására olyan légkörnek kellett elkövetkeznie, amely már nem csupán azt eredményezi, hogy a magyar közönség élvezettel nézi végig a szerb társulat előadását, hanem azt is, hogy ezek a művek magyar nyelven is elhangzanak a színpadon és gazdagítják az ember színházi világgépét. Garay Béla első Nušić-fordítása nyitott ablakot a szerbhorvát drámairodalom felé azok számára, akik nem ismerték annyira a nyelvet, hogy egy Nušić-, egy Sterija-, egy Cankar-mű eredetiben igazi színházi élményt nyújthatott volna. Branislav Nušić *Atlagember* című szatirikus vígjátéka 1939-ben került bemutatásra a Népkör színpadán. Európa ege akkor már beborult, az egymás ellen úszító hangok Vajdaságban is felhangzottak, lám azért még így is volt jele a közeledésnek. A darabot maga Garay Béla fordította és rendezte. Ennek már előbb is visszhangja támadt. A szerbhorvát színészek már eddig is nem egy magyar előadást néztek meg az egyesület színpadán, s jelen voltak ezen a bemutaton is. Sőt, Vlada Savić — aki jól beszélt a magyar nyelvet — arra vállalkozott, hogy a magyar fordításban műsorra tűzött Nušić-darabban eljátssza a férfi főszerepet.

Még nyolc bemutató következett — köztük a fennebb említett Cziráky-darab ősbemutatója — s utána a Népkör színtársulatának a két háború között vállalt szerepe véget ért.

3.

A felszabadulás után a Magyar Népszínház azzal a feladattal alakult meg Szabadkán, hogy az egész tartomány színházkultúrájának művelője legyen. Már a neve is szerepet jelölt meg: N é p s z í n h á z, melynek a kezdet nehézségeinek leküzdése után az volt a távolabbi célja, hogy a népi kultúra fiatal hajtásaival a kultúra fogyasztására felnövő nép széles sorai között új színházi életet teremtsen. Akik ehhez a nagy kezdeményezéshez csatlakoztak, minden munkát vállaltak, a nehéz fizikai mun-

kát is, mert a romok között jóformán a semmiből kellett megteremteni mindazt, amit a színpadi játék, mint játék művészi fokon megkövetel. A fiatalok már az indulás pillanatában minden feladat elvégzésére készen álltak. Eredményt is mutattak fel, s ennek hívó szavára az induláskor még maroknyi társulat nemsokára kiterelődött.

Garay Béla 1945 decemberében lépett fel először a Népszínház színpadán. Mint rendező és mint színész állt munkába az első évad harmadik hónapjában. A színlapon Zilahy Lajos *Fatornyok* című színművének bejelentését olvashattuk. A darabot Garay Béla rendezte, s ebben a férfi főszerepet játszotta. A színház ugyanakkor Zrenjaninból meghívta vendégjátékra Nyári Rezsőt, a bánáti magyar színjátszás doyenjét. A Zilahydarabban Nyárai is fellépett és Barcay alakjának megjelenítésével igyekezett megközelíteni azt a játékszintet, amelyet a rendező érvényesített ennek a színpadi játéknak megkomponálásával.

1946 őszi évadjában már mint a Népszínházhoz szerződött rendezővel és színésszel találkoztunk az egymást követő színházi estéken. A társulat az első erőfeszítések után „belemelegedett” a játékba. Egy-egy estének a visszhangja nem múlt el nyomtalanul. Ezt a második és a harmadik évadban az is bizonyította, hogy Móricz Zsigmond—Fazekas Mihály *Ludas Matyiája*, Heijermans *Reménye*, Nušić *Képviselője*, Kacsóh Pongrác *János vitéze*, tizenöt—hússzor és többször is színpadra került. És az együttes egyre jobban megközelítette azt a játékszintet, amelyről a színészi teljesítmény olyan témaként maradt meg a nézőben, hogy a nézők „... este a kályha mellett napokig beszélgettek róla”.

Ezekben az években Garay Béla rendezői és színészi tevékenysége kétoldali gazdagodást jelentett. A színház új légköre, a minőségileg új repertoár nagyobb erő kifejtést követelve a mindig jelen való erőnyeit: a pontosságot, a fegyelmet, a kompozíció többrétűségének a keresését érlelte tovább a rendezőben, a sztereotíp mozgás és az üres szövegmondás helyett a műfaj által megkövetelt mozgásritmust és az ettől nem idegen, hanem vele rokon dikciót érvényesítette a játékban. Ez kivétel nélkül minden egyes színésznél oda hatott, hogy a játékból kikapcsolja hétköznapi lényét, ne engedje, hogy a színész helyett az lépjen a színpadra: ne önmagát adja, és nárciszi tetszelgéssel ne önmagának játsszon.

A jobb minőségért mindenkinek meg kellett küzdeni. Garay Bélának, a doyennek is. Ebben a küszködésben, a tanulásban, a tanításban a kölcsönös segítség elvének kellett érvényesülnie. Erről az 1947/48-as és az 1948/49-es repertoár — mint színházunk történetének leghitelesebb forrása — az ilyen értelmű elemzések során sokat mesélhetne még. Garay Béla ezekben az esztendőben játszott is, rendezett is. Munkabírásának köszönhető, hogy mind a két tevékenységben megállta a helyét. 1947-ben öt darabot rendezett, 1948-ban nyolc művet állított színpadra olyan megmunkálással, hogy a vajdasági színházak zrenjanini találkozóján Branislav Nušić *A megboldogult* című vígjátékának rendezéséért díjat kapott. Két esztendővel később Branislav Nušić *A gyászoló család* c. szatirikus vígjátékát vitte színpadra, majd Ibsen *Kísértetek* c. drámája volt a kö-

vetkező szövegekönv, amelyen dolgozott. Rendezésével autentikus Ibsen-i légkört teremtett a színen. Munkáját kiemelkedő teljesítménynek minősítették. Ezért az elismerés a legmagasabb helyről érkezett: a jugoszláv szövetségi kormány rendezői tevékenységének kivételes értékeiért *államdíjjal* tüntette ki.

A színházi életnek a kíváncsokra hiperérzékeny membránja mindig időben jelzi a népszerű műfajok reneszanszának beköszöntését. Ha átmeneti is egy-egy ilyen újjászületés, hangjai mégis — sokszor két-három évadon át — ott zengenek a színpadok között, a nézőtér felett és természetesen a nézők fülében. A G. B. Shaw, Ibsen, Nušić, Strindberg, Macchiavelli műveinek előadása idején a látványos operettek, énekes, zenes népszínművek egész sora jelentkezett: Szirmai Albert *Mézeskalácsa*, Jakobi Imre *Leányvására*, Csepreghy Ferenc *Sárga csikója*, Szirmai Albert *Mágnás Miskája és Kálmán Imre Marica grófnője*, s mindennek betetőzéseként: *A piros bugyelláris*. Garay Béla mint rendező régi mestere volt a látványossággal és fülbemászó muzsikával hódító műfajnak. Megvolt a közönsége, és olyan hálás volt, hogy még a műfaj parodizálásán is kacagott. Egy pillanatig sem érezte azt, hogy a saját szentimentalizmusát kacagja ki. Az operettek közül nem egyet Garay rendezett; a *Leányvásárt* olyan látványosan, hogy a belgrádi Vidám Színház meghívta a *Vasar devojaka* szerb nyelvű előadásának rendezésére. Ez csupán csak játék volt a játékért, egy vidám hangulat megteremtése, semmi más, de teljesen kikapcsolódva jól mulatott rajta a belgrádi színházlátogató közönség.

Kvazimodo Braun István *Magdics-ügy* című pályadíjnyertes drámájának ősbemutatója 1953-ban színházi életünk kiemelkedő eseménye volt. Első drámánk, amely első díjat kapott, mindennapi valóságunk húsába-vérében hasított. Garay Béla a darab rendezésekor a cselekmény légkörének robbanásig feszítésével erre helyezte a hangsúlyt. A feladat izgatta, a dráma rejtettebb részleteinek kibontására készítette, s önmagát felülmúlva a Topolyai Járási Népszínház színpadán már a társadalmi jelentésében — természetesen akkori erőinkhez mérten — a teljességet megközelítve vitte színpadra a díjnyertes művet.

1954 februárjában a nehéz küzdelmekkel teli pályáján hosszú utat megtett rendezőnk és színészünk elbúcsúzott a közönségtől. Színházi működésének 40. évfordulóját ünnepelte akkor táblás ház előtt. Az volt a kívánsága, hogy erre a jubileumi estére a színház Lillian Hellmann *Kis rókák* című drámáját tűzze műsorra. A színpadi művet ő fordította, s az az ő rendezésében került bemutatásra. A távolodás drámai játéka volt ez, Horace Güddenst távolodása is attól a családi (és társadalmi) körtől, amelyben élt. Az idős Güddenst Garay Béla alakította.

Jóllehet a színházi emberek körében többen úgy vélték, hogy Garay Béla nyugalomba vonulása még korai, mert ereje teljében volt, és a színházi kultúra továbbfejlesztése terén sokkal több szakavatott emberre volt szükség, mint amennyi azokban az években — az ötvenes évek új nemzedéke még váratott magára — munkára készen állt. Ám az évődők

tévedtek. A Népszínházzal kötött szerződésének illetén megszakítása nem jelentette egyben azt is, hogy a maga régóta építgetett elefántcsonttornyába teljesen visszavonul. Garay Bélát nem ilyen fából faragták. Egy napig sem tudott meglenni aktív munka nélkül: anélkül, hogy ne éljen együtt a színházzal, s ne legyen állandó cselekvő részese színházi életünknek. További munkáját nemcsak Szabadkán fejtette ki, hanem Vajdaság más helységeiben is, ahol ígéretes szellemi törekvésekkel találkozott. Színdarabokat rendezett a Népszínházban, más társulatoknál is, és folytatta azt a nevelő munkát, amelyet még az ötvenes években megkezdett a művelődési egyesületekben a fiatal színjátszók között.

Mint aki előre látta, hogy további életútján milyen feladatok várnak rá, nem vágott neki üres kézzel, mert tudta, hogy követelményeink mindig többek, s előzetes fölkészülés nélkül egyiknek sem lehet eleget tenni. A fiatalok Szabadkán is egyre többet vártak, így a tartományunkban és másutt is: Topolyán, Kikindán, Zentán, Alsó-Lendván. Az esős őszi hónapokban, a fagyos télben is, amikor nemegyszer együtt jártuk a havas utcákat; amikor már majd kilelt az istenhidege, sokszor azon tűnődtem: az egész napi tanítás, fáradságos rendezői munka után, hogyan bírja egy ember ezt így állni, amikor már-már a hatvanadik életévét tapossa? . . .

Az elhangzott előadás a hozzá szükséges literatúra nélkül feledésbe merül, mégha a többszöri ismétlés igyekszik is belőle valamit rögzíteni. Garay kézikönyvekkel igyekezett ezen segíteni. 1950-ben megírta *A színjátszók kézikönyve* és *A színjátszás művészete* című kiskönyvét. Mindkettő olyan körültekintéssel kidolgozott munka volt, hogy jó kapaszkodót adott a kezdőnek. Két évvel később *A színpadi beszéd* című dolgozatával egészítette ki a tanfolyamok hallgatóinak tananyagát.

Ha ezt még nem is lehetett kimondottan tehetségkutatásnak nevezni, de több olyan megnyilatkozása volt a fiatal erők fölkarolásában, ami nálunk előhírnöke is lehetett a majdan kibontakozó s egyszer már talán intézményesített tehetségkutatásnak. Mert azok, akik a még alig ismert vidéki színpadokon, próbatermekben dolgoztak, ha még nem is programszerűen, de közös erővel azokat a forrásokat keresték, ahonnan egyrészt a színészutánpótlást lehet biztosítani, másrészt a helyi műkedvelő színjátszást a népszínművek marasztaló hagyományaiból kiemelve új, több felkészültséget igénylő közvetítő munkára, a közlés valóban vonzó formáinak érvényesítésére lehet alkalmassá tenni.

4.

A színpad kitűnő ismerőjét a sokáig magában melengetett élményei, az emlékeiből kisarjadt témák olykor arra ösztönözték, hogy maga is tollat fogjon, és színdarabot írjon. A vérbeli színészek asztalfiókjai ki tudja hány ilyen befejezett vagy befejezetlen kéziratot rejtegetnek, melyek közül talán soha egy sem kerül a nézőközönség elé. Nem egy emlékirat

arról beszél, hogy ezeket a szövegekönveket inkább maguknak írják, talán azzal a titkolt reménnyel, hogy majd egyszer valaki fölfedezi bennük az igazi értéket.

Garay Béla soha nem vallott arról, hogy önmagának is írt, arról viszont igen, hogy színházainknak küldte kéziratait — egymás után. Műfordításokat.

Mint a Nušić-bemutató kapcsán említettük, Garay már a két háború között megkezdte a szerbhorvát színpadi művek fordítását. Később ezt a munkáját sokszor a repertoárok kívánalmi határozták meg, s nem úgy haladt tovább, hogy egy-egy színműíró a már a színpadokon élő munkáit sorra lefordítsa. Így Nušić után Žak Konfino két színpadi játéka következett, ezek után Ivan Cankar *Jernej, a szolga* című színművét ültette át magyar nyelvre. Dragutin Dobričanin *Közös lakás* című időszerű témát feldolgozó vígjátéka a hazai színpadokon nagy visszhangot keltett. Garay Béla Dobričanin művét mint futó darabot lefordította, és a maga rendezésében 1954 májusában vitte színpadra a szabadkai Népszínházban. Ezután még több mint tíz színpadi játékot fordított szerbhorvátról magyarra, az ifjúsági és gyermekszínpadok rendezőinek tizenegy szövegekönvet adott a kezébe, és két darabot: J. Bacher *Tamás bátya kunyhója* című énekes színjátékát és Mark Twain *Koldús és királyfi* című színjátékát a szerzők azonos című ifjúsági regényéből ő alkalmazta színpadra.

Műfordítói munkássága ma sem szakadt meg. A vajdasági színtársulatoknak, az ifjúsági és gyermekszínházaknak újabb szövegekönveket küld, s egy-egy társulat kérésére az általuk megjelölt szerző színművét ülteti át magyar nyelvre. Így a színházakkal való együttélése ma is termékenyítően hat: a munka melegével tölti be a nyolcvanéves doyen dolgozószobájának minden szögletét.

5.

Az író Garay Béla olyan területen tevékenykedik, amelyen nálunk előtte még kevesen jártak. Memoárjai, színháztörténeti kutatásai, az útközben készített apró feljegyzései tájunk színházi kultúrájának múltját tárja fel, olyan részletek leírásával, amelyek még az idősebb színházi emberek előtt sem voltak ismeretesek. Így egy kicsit színháztörténeiszink előfutára is, ha könyveit nem is olyan szándékkal, és nem is olyan igénynyel írta, hogy ilyen minősítést érdemeljenek.

Ha kezünkben vesszük az 1953-ban megjelent első ilyen munkáját, amelyben *Az ekhósszekértől a forgószínpadig* címmel a szabadkai színház és a magyar színjátszás történetét írja meg, láthatjuk, hogy olyan könyvet adott az olvasó kezébe, amelynek fénye — ha felvillanásszerűen is — bevilágítja a mi égboltunk alatt kibontakozott színházi élet területeit. Mert nemcsak a góccok munkáját, hanem az ekhósszekeret is követni kellett itt, hogy színjátszóink lépteit felmérhessük.

Önéletrajzát *A kulisszák világában* címmel több mint tizenöt évvel később az ÉLETJEL MINIATÜROK szerkesztőségének felkérésére írta meg. Ez a kis kötet olyan adatokat, helyzetleírásokat, dokumentumokat tartalmaz, amelyek értékes forrásmunkát jelentenek a most fellépő, már tudományos felkészültségi szellemtörténéseink számára is. Hasonló érdeklődéssel veheti a kezébe az olvasó, a kutató Garay Béla egy másik kötetét, amely Színészarcképek címmel 1971-ben jelent meg. Az itt élt, itt játszott, innen indult színművészeink röpké arcképével valóban olyan könyvet írt meg, amely „... a Vajdaságban ritkán fellelhető”.

Kortársunk, Garay Béla mindig munkával telt életútja ezzel még nem ért véget. Még mindig aktív. Dolgozik. Most került sajtó alá a *Festett világ* című műve, amely Szabadka, illetve már tovább lépve, a Vajdaság színházi életét dolgozza fel a XIX. század közepétől kezdve a századfordulóig. Magyar és szerbhorvát színészek portréi ezek, s bennük megtaláljuk itt is azokat az érintkezési pontokat, amelyek népeink művészeink életében mindig jelen voltak.

Újabb arcképsorozatot kapunk, hogy lassan kitölthessük vele a nagy-nagy tabló kitöltetlen képhelyeit.

De színházi életünknek is még mennyi feltáratlan fejezete vár feldolgozásra! És erre a kérdésre épp annak kell választ adnia, aki tanúja volt egy olyan időnek, amikor sok új gondolat termékenyítette meg a színészt, a rendezőt, a drámaíró, a színházi embert, s amikor talán éppen nálunk, vagy a közelünkben olyan csírák bújtak ki talajunkból, melyekből emberöltők után a szemünk láttára ért be a termés.

Irodalom

1. Garay Béla: *A kulisszák világában*, (Önéletrajz) Életjel Miniatürök, 10.
2. Garay Béla: *Színészarckép*, Forum Könyvkiadó Újvidék, 1971.
3. Lévay Endre: *Korunk színházkultúrája*, HÍD, X. évfolyam, 1946. 293. 1.
4. Lévay Endre: *Egy nemzedék elindul*, Életjel Miniatürök 26., 1974.
5. Krónikás: *A Magdics-ügy*, 7 NAP, 1953. okt. 11. VIII. évf. 41. sz. 6. 1.
6. Krónikás: *Kis róák*, 7 NAP, 1954. márc. 7. IX. évf. 10. sz. 6. 1.
7. Lévay Endre: *Színházi krónika*, 7 NAP 1954. jún. 6. IX. évf. 23. sz. 6. 1.
8. Gerold László—Pastyik László: *A Szabadkai Népszínház magyar társulata*, A Hungarológiai Intézet Bibliográfiai Füzetei / 3. Újvidék, 1970. november.

Rezime

O životnom putu osamdesetogodišnjeg Garay Béle

Garay Béla, doajen mađarske glumačke umetnosti u Jugoslaviji 14. februara 1977. godine je napunio svoju osamdesetu godinu života. Na ovom polju ima iza sebe umetničku delatnost od preko pola stoleća, koja delatnost obuhvata

dve epohe istorijskog značaja. O ovima njegov životni put govori rečima sve-
doka vremena.

Pozorišna kultura je u decenijama neposredno pre prekretnice stoleća osna-
žila se i u gradovima, koji su se nalazili udaljenije od velikih kulturnih cen-
tara. U tadašnje vreme i u više teatarala nalazimo na međusobnu povezanost
umetnosti, koje su se međusobno povoljno uticale. Unutar kulisa, kao i izvan
njih razvijala se jedna toliko raznolika duhovna delatnost, koja je posle pre-
kretnice stoleća i ovde pripremila tlo za dopunu glumačkog naraštaja. Uglav-
nom tome se može zahvaliti, da između dva rata, kada u Vojvodini nije postoj-
jalo profesionalno mađarsko pozorište, pomoću profesionalnih glumaca, koji
su živeli u ovim krajevima, reorganizovana amaterska glumačka delatnost je
postigla toliko visoki nivo, da su time ostvareni kontinualni uslovi pozorišnog
života. Između mađarskih i srpskohrvatskih glumaca u ovo doba su nastali
takvi odnosi, koji su otvorili put prije svega prema srpskohrvatskom dramskom
stvaralaštvu, a sa druge strane prema aktivnoj stvaralačkoj saradnji. Aktivnosti
od važnosti za istorijat pozorišta kao i opšteg duhovnog života ovde su se
ispoljavale u višestrukim momentima.

Nakon oslobođenja, kada su se počeli polagati temelji jedne nove pozorišne
kulture, od profesionalnih glumaca, kao i od onih, koji su svoje talente raz-
vijali u amaterskim druženjima, osnovano je u Subotici Vojvođansko Mađarsko
Narodno Pozorište (Vajdasági Magyar Népszínház). Njegov zadatak je pre-
vazišao svoje snage; kao neophodna konsekvencija tome, organizovani su te-
čajevi za stručno osposobljavanje umetničkog glumačkog kadra, koji tečajevi
su u sebi već nosili primarne znakove budućih istraživanja i pronalazjenja ta-
lenata.

Garay-jeva literarna delatnost obuhvata istorijat subotičkog Narodnog Po-
zorišta, a prezentiranjem glumačkih likova, što je objavio u dve knjige, on je
publikovao rad sa takvim dosada neotkrivenim konkretnim podacima i činjeni-
cama iz te oblasti, koji mogu predstavljati koristan izvorni materijal onih
naučnih istraživanja istorijata pozorišta, koji su pokrenuti već sa odgovaraju-
ćim naučnim tendencijama.

Zusammenfassung

Vom Lebensweg des achzigjährigen Garay Béla

Garay Béla, der Doyen der ungarischen Schauspielerkunst in Jugoslawien,
feierte am 14. Februar 1977 seinen 80-ten Geburtstag. In diesem Bereiche hat
er hinter sich eine künstlerische Tätigkeit von über einem halben Jahrhundert,
welche Tätigkeit zwei geschichtlich wichtige Epoche umfasst. Davon spricht
sein Lebensweg mit Worten eines Zeugen der Zeit.

Die Theaterkunst verstärkte sich in den Jahrzehnten, unmittelbar vor der
Jahrhundertwende auch in jenen Städten, die von den grösseren Kulturzentren
mehr entfernt lagen. Zu jener Zeit finden wir sogar in mehreren Theatern die
gegenseitige Verbindung verschiedener Kunstarten, die einander günstig beein-
flussten. Zwischen den Kulissen, gleichwie ausserhalb deren, entwickelte sich
eine so verschiedenartige kulturelle Tätigkeit, die auch nach dem Jahrhundert-
wende hier den Boden zum Nachwuchs einer Schauspielergeneration vorbereitet

hatte. Hauptsächlich denen ist es zu verdanken, dass in der Zeit, zwischen den beiden Kriegen, als sich in der Wojwodina keine ungarische professionelle Theatergruppe bestand, mittels ehemaliger professioneller Schauspieler, die in diesen Gebieten lebten und arbeiteten die amateur Schauspieler Tätigkeit reorganisiert werden konnte, die so hohes künstlerisches Niveau erlangte, dass somit die kontinuierlichen Bedingungen des Theaterlebens gewährleistet werden konnten. Zu jener Zeit entstanden zwischen ungarischen und serbokroatischen Schauspielern solche Beziehungen, die einerseits den Weg den serbokroatischen dramatischen Werken bannten, und andererseits zu einer schöpferischen aktiven Mitarbeit die Möglichkeit ermöglichten. Die Tätigkeiten, die theatergeschichtliche Wichtigkeit und die Wichtigkeit der Geschichte des geistlichen Lebens, meldeten sich hier in mehrfachen Erscheinungen.

Nach der Befreiung, als die Grundsteine einer neuen Theaterkultur abzulegen begonnen wurden, wurde von den professionellen Schauspielern, gleichwie von denen, die ihre Begabungen und Fähigkeiten in Amateurtheatergruppen entwickelten, in Subotica das Ungarische Volkstheater der Wojwodina (Vajdasági Magyar Népszínház) gegründet. Seine Aufgabe aber übertraf seine Möglichkeiten; als unerlässliche Konsequenz deren, wurden Lehrgänge zwecks Vervollkommnung des Schauspielernachwuchses organisiert, welche Lehrgänge bereits das Zeichen der künftigen Nachforschungen zur Entdeckung neuer Talente in sich bargen.

Die literarische Tätigkeit von Garay umfasst die Geschichte des Volkstheaters in Subotica, und mit Darstellung der ehemaligen Schauspielerpersönlichkeiten, die in Subotica tätig waren, welches Material er in zwei Bänden herausgeben liess, veröffentlichte er eine Arbeit mit solchen, bisher unentdeckten konkreten Angaben und Tatsachen aus diesem Bereiche, die als nützliche Quelle jener theatergeschichtlichen Forschungen werden können, die in der letzten Zeit mit entsprechender wissenschaftlichen Tendenz begonnen wurden.